

XIX. Yüzyılın Sonunda Osmanlı Devleti'nin Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Topraklarının Ahvaline Dair Bir Layiha

A Pleading On The State Of Eastern And The Southeastern Anatolian Territories Of The Ottoman Empire In The Late XIX. Century

Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK

Atf/©: Türk, İbrahim Caner, (2020). XIX. Yüzyılın Sonunda Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Topraklarının Ahvaline Dair Bir Layiha, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 13, Sayı 2, ss. 242-261.

Citation/©: Türk, İbrahim Caner, (2020). A Pleading On The State Of Eastern And The Southeastern Anatolian Territories Of The Ottoman Empire In The Late XIX. Century, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 13, Issue 2, pp. 242-261.

Notlar/Notes

DOI:

10.46790/erzisosbil.828108

Orcid:

0000-0002-7204-4067

İbrahim Caner Türk

Erzincan Binali Yıldırım
Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü
icanerturk25@hotmail.com

Makale Türü-Article Type

Araştırma/Research

Geliş Tarihi-Received

2020-11-19

Kabul Tarihi-Accepted

2021-01-04

Sayfa-Pages

242-261.

**Yazar(lar), herhangi bir çıkar
çatışması beyan etmemiştir.**

Öz:

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ülkesinin problemlerine çözüm üretmek için layiha geleneği başlatılmıştır. Bu makalenin konusunu teşkil eden layiha da Anadolu Müfettişi Şakir Paşa'ya mahsus olmak üzere eski Siird naibi Ahmed Fazıl Efendi tarafından Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ahvaline dair olmakla 7 Eylül 1311(19 Eylül 1895) tarihinde arz edilmiştir. İlgili layihadaki tespitlere göre Osmanlı hükümeti bölge ahalisiyle rabıtayı sağlayamamıştır, gönderilen memurlar ahaliye yabancı gözüyle bakmaktadır, çapul hevesindedir. Bu durum fesat erkânına fırsat vermektedir. Bu makalede ilgili layiha aktarılıp, analiz edilmektedir. İlgili layihadan Osmanlı yönetiminin bölgenin teşkilatlandırılması, huzur ve güvenliğinin sağlanmasında başarılı olamadığı, bu dönemde bölgeye tam anlamıyla nüfuz edemediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Layiha

Abstract:

During the reign of Abdul Hamid II, the tradition of pleading has been started to evaluate the problems of the country. The pleading that underlines the topic of this paper has been offered by Ahmed Fazıl Efendi who was the old surrogate of the Siird province and offered directly to Anatolian Inspector Şakir Paşa about the state of Eastern and the Southeastern Anatolia on September 7, 1311 (September 19, 1895).The findings on corresponding pleading shows that the Ottoman Empire could not set the order with the local community. The government officials alienated themselves from the local community and they were trying to get a penny out of everything. In this paper, corresponding pleading is narrated and analyzed. The pleading indicates that the Ottoman government was not successful in terms of organizing the area, establishing law and order and influencing the region.

Keywords: Ottoman Empire, East and Southeast Anatolia, Pleading.

1. GİRİŞ

İlgili layihaya geçmeden önce Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti topraklarına ilhaki ve tarihi süreçteki ahvali hakkında bilgi vermek icap eder.

1.2. Fethinden XIX. Yüzyıla Kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu Ahvali

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı egemenliğine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyle ilgisi XV. Yüzyıla kadar uzansa da tamamen imparatorluğa dahil edilip idari statüsünün tespit edilmesi Çaldıran Zaferi'ni(1514) takip eden yıllarda olmuştur. Bu zaferle Şah İsmail'in Anadolu'daki egemenliğine son verilerek büyük bir kısmı Sunnî olan bölge halkı ile mahalli Kürt beylerinin Osmanlı Devleti'ne itaat etmeleri sağlanmıştır.¹

Çaldıran Zaferi dönüşünde Şah İsmail'e tabi olan sınır boylarındaki Kürt emirlerini itaate davet etmek üzere görevlendirilen İdris-i Bitlisi, Amasya kışlağından yola çıkarak Kürt beylerinden yirmi beş kadarını itaat altına almayı başarmıştır. İdrisi-i Bitlisi'nin telkinleri sonucunda Kürt beylerinin Osmanlı Devleti'ne itaat etmeleri sağlandıktan sonra Bıyıklı Mehmed Paşa 1515'te bölgenin fethini tamamladı. Fethedilen topraklar üzerinde Diyarbekir merkez olmak üzere yeni bir eyalet oluşturuldu. Beylerbeyliğine de Bıyıklı Mehmed Paşa getirildi. Akkoyunlu devrindeki idarî ve askerî teşkilatın etkisiyle bu eyaletin sınırları oldukça geniş tutulmuştu. Neredeyse bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi bu eyaletin yönetimi altında toplanmıştı.²

Osmanlılardan önce bölgeye hakim olan Akkoyunlular, Safevîler ve onlardan önceki devletler döneminde bölgede tam bir merkezî otorite kurulamamıştı. Bu yüzden Osmanlı egemenliğini kabul eden feodal hakimler birçok yerde bölgelerindeki aşiretler üzerinde kurdukları otoriteye dayanarak siyasî varlıklarını sürdürmekteydiler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Diyarbekir eyaletini oluştururken bölgenin kendine has etnik ve mezhebi yapısını dikkate alarak burada imparatorluğun diğer bölgelerinden farklı bir idari teşkilatlanmaya gitti. Eyalet içerisindeki idarî mekanizma bölgedeki mevcut dengeleri bozmayacak şekilde düzenlendi. Kürt feodallerin fetihten önceki hâkim oldukları bölgeler çeşitli idari statüler kapsamında yine eski hâkimlerinin yönetiminde bırakıldı. Böylece yörenin nüfuzlu feodalleri Osmanlı idarî teşkilatının bir uzvu haline getirilerek bölgedeki aşiretlerin onlar vasıtasıyla Osmanlı egemenliği altına alınması sağlandı. Fetih sırasında gösterdikleri hizmet ve itaatlerine karşılık yerel feodallere bir takım ayrıcalıklar tanıyarak bölge üzerinde egemenlik kurma esasına dayanan bu idarî düzen de bölgeyi çok iyi tanıyan İdris-i Bitlisi'nin öncülüğünde oluşturuldu.³

Ancak ilerleyen yüzyıllarda merkezi otoritenin zayıflamaya başlamasıyla İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kendine özgü idarî yapısı da yozlaşmaya başladı. Neredeyse her Kürt feodali kendi yasalarına, kendi yönetim biçimine ve vergi

¹ Bayram Kodaman, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 25, Mart 1987, s. 33.

² Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 10, 13.

³ Öğün, *Doğunun Mirlerine*, s.13.

sistemine sahip olmaya başladı. Öyle ki merkezi hükümetin yasalarını, bu yasalar, egemenliklerinin güçlenmesine yardım edecekse hayata geçiriyorlardı.⁴

Bu çerçevede kurulan düzen, XIX. Yüzyılın ortalarında radikal bir değişime uğrayıncaya kadar üç yüzyıl boyunca merkezi yönetimle feodaller arasındaki siyasal ilişkilerin genel çerçevesini belirlemiştir.

1.3. XIX. Yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kendine özgü mahalli karakteri 1830'lu yılların başlarına kadar devam etti. Bu tarihten sonra II. Mahmud'un(1808-1839) bölge yönetimine radikal bir biçimde müdahale etmeye başlamasıyla eskisinden çok farklı özelliklere sahip isyanlar ve savaşlarla dolu yeni bir dönem açıldı.⁵

Dış etken olarak Kürt nüfus barındıran hem İran hem de Osmanlı Devleti'nin Ruslar karşısında aldığı mağlubiyetler (1826-1827 İran, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşları) iki devletin de Kürtler üzerindeki nüfuzunu azalttığı gibi, asi Kürtlerin cezalandırılmak istenmesi bunların Rus tarafına meyilemelerine de neden oluyordu⁶.

Nitekim 1828 yılında Rus-İran savaşlarında Erdelan'a giren Rus askerleri burada Safeviler'in ünlü kütüphanelerinden biri olan Erdelan Kütüphanesi'ni Rusya'ya götürdüler. Bunların içinde Kürtlerle ilgili bilgiler de bulunuyordu ki Farsça bir "Şerefname" nüshasını düşüncelerine uygun olarak değerlendirmeye aldılar⁷.

Bölgeye vazifeli olarak gönderilip gözlemlerini mektuplarla dile getiren Prusyalı Subay Helmuth von Moltke, Kürtler için; "Kürtler her bakımdan komşusunun Arap'ın aksidir, sadece haydutluk bakımından ikisinin zevki aynıdır" demektedir⁸.

Osmanlı-İran ve Osmanlı-Rus mücadelesinde bunların bu durumdan faydalanarak eşkıyalık, talan hareketleriyle asayişsizliğe de sebep olup, içinde buldukları orduyu dahi soyacak kadar ileri gittikleri görülmektedir.

Nitekim Moltke mektuplarında, 1840 Nizip'teki bozgun sonrası Osmanlı kuvvetlerinin yarısından çoğunu oluşturan Kürtlerin kendi subay ve arkadaşlarına ateş edip, yollarını kestiklerini ve bizzat Hafız Paşa'ya birçok defa saldırarak keyifli türkülerle köylerine yollandıklarını yazıyordu⁹.

Mamafih Moltke bu bölge için: "Bu bölgedeki mirasla gelen aile nüfuz ve iktidarlarını yıkabilmek Osmanlı Devleti için asla mümkün olmamıştır. Kürt beylerinin adamları üzerinde büyük bir egemenlikleri vardı. Beyler aralarında savaşır Osmanlı Devleti'nin egemenliğine karşı koyarlar, vergi

⁴ Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 126; Ögün, *Doğunun Mirlerine*, s.26.

⁵ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 340-341.

⁶ Tekin Erer, *Kürtçülük Meselesi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 32; Pavel Averyanof, *Ondokuzuncu Asırda Rusya-Türkiye-İran Muharebeleri*, Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi, Mülazım Adil Efendi, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926, s. 24.

⁷ Minorski, *Kürtler*, Komal Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1977, s. 44.

⁸ Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 188.

⁹ Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, s. 271.

vermekten kaçınırlar, asker toplanmasına müsaade etmezler ve son sığınak olarak da yüksek dağlarda kendileri için yaptıkları kalelere çekilirler” demektedir¹⁰.

Sultan II. Mahmut’un gücü merkezileştirme çalışmaları neticesi, “Kürtler ve Aşiretlerin de Anadolu’da yerleşik hayata geçirilmeleri ile devlete bağlanmaları ve düzenlenip bir araya getirilme çalışmaları”¹¹ yine Tanzimat’ın getirdiği yeniliklerle medeni nizamların uygulanmaya başlanmasıyla, daha önce hiç vergi vermeyip, askerlik yapmayan Kürtlerin şikâyete başladıkları görülmektedir¹².

Aynı dönemde bölgeye ulaşan Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin çalışmalarıyla Nasturi Asurileri Protestan, Kürtleri ise Hıristiyan yapma çalışmaları,¹³ Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında düşmanlıklara neden olduğu gibi, Bedirhan İsyanı’nın sebeplerinden biri olmuştur.¹⁴

Cizre Hakimi Bedirhan İsyanı’nın bastırılmasında yardımcı görülen bölgenin önde gelen beylerinden İzzeddin Şir (Yezdanşir), Bedirhan’dan sonra kendi bölgesinin mütesellimliğine atandı. Fakat daha sonra yeni nizamlar gereği bölgede garnizonlar kurularak paşalıklar oluşturuldu¹⁵.

Bu durum Yezdanşir’in düşmanlıkla Osmanlı Hükümeti’nin en buhranlı bir döneminde intikam almak emelini beslemesine neden oldu¹⁶.

1854 Rusların Kafkas sınırındaki Çengel Zaferinden sonra Osmanlı Ordusu’ndaki Kürtler evine dağılınca, bu durumdan istifadeyle İzzeddin Şir (Yezdanşir) isyan bayrağını çekti¹⁷. İsyan kısa sürede genişleyerek Bitlis, Şehrızor ve Musul Şehirlerini de içine alacak şekilde bütün güney illerini karışıklığa sürüklemiştir.¹⁸ İzzeddin Şir(Yezdanşir), Erivan-Rus müfrezesiyle de mektuplaşarak Erzurum’a karşı yapılacak harekâta katılma teklifini de yapıyordu¹⁹. Uzun süren isyan müttefik İngiliz Musul Konsolosu ve Musul Paşa’sının çalışmalarıyla İzzeddin Şir(Yezdanşir)’in yakalanarak İstanbul’a gönderilmesiyle yatışacaktır²⁰.

¹⁰ Moltke, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, s. 188-189.

¹¹ BOA., İ. MSM., “Ekrad ve Aşayire Dair”, *Mazbata*, 1998; A. Haluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, Ankara 1996, s.282; Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 340-341.

¹² Lütfi Paşa, *Tarih-i Lütfi*, Nşr. Abdurrahman Şeref, VIII, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1327, s. 474-479; Erol Kurubaş, *Başlangıcından 1960’a Değın, Kürt Sorununun Uluslar Arası Boyutu*, Ümit Yayıncılık, İstanbul 1977, s.20; Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s.282; Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*,s.277-278; Minorski, *Kürtler* s. 26; Moltke, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, s. 192.

¹³ İbrahim Emem Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği*, Kömen Yayınları, Ankara, 1977, s. 127-128; Halfin, *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul, 1992, s. 31; Averyanof, *Ondokuzuncu Asırda...*, s. 80.

¹⁴ Bedirhan’ın isyanı için bakınız, Hatip Yıldız, *Bedirhan Bey Vakası (1842-1848)*, Atatürk Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000.

¹⁵ Sinan Hakan, *Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 283; Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Mücadeleleri*, Özge Yayınları Ankara, 1993, s.55; Celile Celil, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, Çev. Mehmet Demir, Öz-Ge Yayınları, Ankara 1992, s. 162; Halfin, *XIX Yüzyılda*, s. 58; Averyanof, *Ondokuzuncu Asırda*, s. 81.

¹⁶ Averyanof, *Ondokuzuncu Asırda*, s. 81.

¹⁷ Celil, *Ondokuzuncu Yüzyılda*, s. 161; Bayrak, *Kürtler ve Mücadeleleri*, s. 55.

¹⁸ Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği*, s. 117-118; Suat Parlar, *Türkler ve Kürtler, Ortadoğ’da İktidar ve İsyan Gelenekleri*, Bağdat Yayınları, İstanbul 2005, s. 420-421; Hakan, *Arşiv Belgelerinde*, s. 292-293; Celil, *XIX. Yüzyılda*, s. 163; Halfin, *XIX Yüzyılda*, s. 59; Minorski, *Kürtler*, s. 27; Erer, *Kürtçülük Meselesi*, s. 33; Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s.293.

¹⁹ Hıdır Göktaş, *Kürtler I, İsyan-Tenkil*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1991, s.17; Minorski, *Kürtler*, s. 27; Averyanof, *Ondokuzuncu Asırda*, s. 82.

²⁰ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.142; Halfin, *XIX. Yüzyılda*, s. 60; Celil, *XIX. Yüzyılda*, s. 166; Averyanof, *Ondokuzuncu Asırda*, s. 83; Hakan, *Arşiv Belgelerinde*, s. 298-299.

93 Harbinde(1877-1878) Kars, Bayezid ve diğer bölgelerde Rus ordusunun elde ettiği başarılar, Kürtler arasında Türk aleyhtarı eğilimleri geliştirmiş, bölgedeki siyasi durum üzerine önemli etkide bulunmuştur. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, Nakşibendi tarikatının başı, Kürtler üzerinde önemli otoritesi olan Şeyh Ubeydullah idi. Ubeydullah, büyük Kürt feodalleri arasındaydı. Kürt yığınlarının Türk memur ve idarecilerinden duydukları genel hoşnutsuzluktan yararlanan Ubeydullah, siyasi görüşlerine dinsel izahlar getiriyordu.²¹

Savaş sonrası, Şeyh Ubeydullah, Osmanlı'ya karşı ayaklanmanın örgütlenmesi için daha aktif çalışmalara başlamıştı. Ubeydullah, siyasal olarak İngiltere'den çok Rusya'ya yakındı. Şeyh, hükmü altında bulunan Kürtlere devlete vergi vermeyip direnmelerini emretmişti. Şeyh Ubeydullah, temsilcilerini ülkenin bütün yerlerindeki Kürt feodallerine göndererek, onları Türk ve İran egemenliğine karşı ortak mücadeleye çağırmıştı. 1880 yılında İran'da başlatılan isyanın bastırılmasıyla Ubeydullah Türkiye'ye döndü. İstanbul'a getirilen Ubeydullah buradan kaçarak bölgeye dönmüş, Türk kuvvetlerine direniş göstermişti. Nihayetinde yakalanarak Mekke'ye sürüldü²².

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun genel ahvali böyle bir görünüm arz etmekteydi.

2. XIX. YÜZYILIN SONUNDA OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU TOPRAKLARININ AHVALİNE DAİR LAYİHA

İlgili layihaya geçmeden önce layiha kavramı hakkında bilgi vermek icap eder.

2.1.Lâyihâ Kavramı

Arapça asıllı bir kelime olan layiha "düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi" anlamına gelir. Osmanlılar lâyihayı rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü için kullanmışlardır. Rapor mahiyetindeki lâyihalar kendi içlerinde de birkaç gruba ayrılır. Bunların arasında belki en çok kullanılan ve bilineni ıslahat lâyihaları olup herhangi bir konuda düşünülen ıslahatın bir kişi veya daire tarafından kaleme alınmış metni ve belgesidir. Osmanlı tarihinde bu tür birçok lâyiha hazırlanmıştır. En meşhurları Tatarcık Abdullah Efendi, Koca Yusuf Paşa, Abdullah Birrî Efendi, Sâdullah Enverî, Fâik Paşa gibi şahıslar tarafından yazılmış olanlardır.²³

Bu gruba giren ikinci lâyiha tipi bir memuriyet veya teftiş sonrasında tesbit edilen hususların kaleme alındığı belgelerdir. Bu tür lâyihalar içinde yabancı bir devlet nezdine gönderilen memurların intibalarını bildirdikleri lâyihalar da vardır. Mesela Yâver Süleyman ve Yüzbaşı Âsaf beylerin İran memuriyetleriyle ilgili lâyihaları bunlardandır.²⁴

Üçüncü tip lâyihalar bir mesele hakkında görüş bildirir ki bunlara örnek olarak Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Muahedesi ve gayri müslim tebaaya verilen imtiyaz fermanı hakkındaki itirazlara cevap mahiyetinde olan lâyihası gösterilebilir.²⁵

²¹ Celile Celil, *Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Peri Yayınları, İstanbul 1998, s. 43, 63.

²² Celil, *Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 65-119.

²³ Mübahat Kütükoğlu, "Layihâ", *DİA*, 27, İstanbul 2003, s. 116.

²⁴ BOA, Y.EE., Nr. 14-117-126-7 (Kütükoğlu, "Layihâ" dan naklen)

²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 76-83.

2.2. İlgili Layiha

Ele aldığımız layiha Siird'de naiplik yapmış olan ve bölgeyi yakından tanımış bulunan ve bu sırada Samsun Naibi olan Ahmed Fazıl Efendi tarafından 19 Eylül 1895 tarihinde Padişahın yaveri ve Anadolu Şahane Müfettiş-i Umumisi devletlü Şakir Paşa'ya sunulmuştur.

Nitekim devlet görevlilerinin ülke meseleleri ile ilgili olarak hazırlayıp, tespit ve çözümler ifade ettikleri layihalara bu dönemde sıkça rastlanmaktadır. İlgili layiha şu şekildedir:

Kürdistan Malumatı

Şayet medar-ı bahs ve tedkik olur mütalaasıyla Kürdistan'da bildiğim bazı ahvalin hakpayı devletlerine sadıkane arzını münasip gördüm.

Burada herşeyden evvel nazar-ı dikkate maruz bir şey varki şimdiye kadar henüz hükümet-i seniyemizle ahali ve tebaası arasında rabita-i hasenenin ademi husulüdür.

Memurin Kürdlerin idaremize duhullerinden beri Hükümet-i Osmaniyemize ısınamamış olmaları bilhassa ekser ahali Müslüman oldukları makam mukaddes hilafına yabancı nazarıyla bakmaları memurlarımız için af olunamayacak kabahat ve su-i idarelerindedir.

Bize geliyor ki Kürdlere gönderilen hemen umum memurlar -hal ve mahalle vukuf ve münasebeti aranmaksızın- nazlı ve rü-set olmayan veyahud siyaati sebebiyle söylemeyen bir sürü ihtiyarlar gençler geçirmek "iki manasıyla" üzere gönderilmişlerdir. Kürdistan'da adliye vasıta-i icraat ola ola yok haline gelmiş yahud muzır bir renk ve suret almıştır. Güya -esbab-ı hakikiye bilinmiyormuş gibi-tuğyan(azgınlık) efkara çare olmak üzere mehakimin istiklali tehdit edilmiş ve adliye nezaretinin bir emirname-i resmisiyle her halde valilere mutasarrıflara itaatle hükm oluna oluna Müslümanlar dahi bu hükm-i amiraneden azade olamaz olmuştur.

Memurlarımız burada yümnden(kuvvetten) ziyade çapul hevesini muhafaza ederler. Bilhassa büyük ve mülkiye memurları ahvali cariyeden idare-i hususiyeden istifadeyi öğrenmişlerdir. Beyleri, ağaları şekavetle gasp ve garetle(yağmayla) zengin Hristiyanları dahi iştirak fesad ve su-i niyetle itham ederek estirerek merakize celb ve tahkik eyledikten sonra ekseriya muazzezen(izzet ve ikram ile) iade ederler. Şöhret bulmuştur ki bir büyük memur son iki sene zarfında aldığı paralar defter edilmiş "Ermeniler tarafından" ve on yedi bin küsür liraya balığ olduğu tahakkuk eylemiştir.

İşte bu haller bu resmi şekavetler bilhassa Ermeniler arasında gezmekte olan erkan-ı fesadiyeye azim serrişteler(deliller) veriyor. Bir taraftan bu erkan diğer taraftan sair genç Ermeniyan bu ahvali heman günü gününe Avrupa ve Amerika'daki ihvan-ı hamiyetmendane ihbar ediyorlar. İhtimal ki bu şekavetler der-bar şevkete dahi Avrupa'dan intikal eyler. Çünkü memurlarımız -hesaplarına muvafık gelen- bu ahvali kimseye bildirmek istemezler. Bu babda Cizvit papazları da eksik olmadık belalarındandır. Ermeni, Keldani, Süryani hasılı Katolik dindaşlarından müteessir oldukça vukuatı Avrupa Cizvit şirketlerine arz mezalim yolunda ihbar etmekten hali kalmazlar.

Ahali- Müslümanlar umumen Şafii veya mutaassıb olduklarından bize Hanifi Müslümanlara dahi bir nevi nefret ve tereddütle bakarlar. Onlar Siirdli, Vanlı biz ise Osmanlı yani yabancı ve ayrı gayrı görünmekten kurtulamamıştır. Ulema ve meşayih-i Ekrad dahi işbu ayrı gayrılığı muhafaza ederek temin-i menfaate çalışırlar. Bunlar hükümetin emrine bakmaksızın sellemü'l-İslam her yerde efkar

satarak gezerler ve halkın cehaletinden bil-istifade hükümetin zulmünden meşruiyenin ademinden hatta Cuma için izin Sultaniye hacet olmadığından bahs ederek halkı hükümetten tenfire ve himayelerinde yaşadıkları ağalara rabt ve takribe çalışırlar.

Gariptir ki Cuma günü hutbelerinde Halife-i Müslimine duayı hutbeden hariç bırakmak üzere hutbeye ibtidadan evvel kıraatla bizi iğfale çalışırlar.

Hristiyanlar Kürdistan "Gavurları" bedbaht adamlardır. Şafiler nazarında Hristiyanlara zimmet olmadığından mal ve canları helal yani ulemanın fetvasıyla demleri(kanları) heder itikad olunur. Meğerki bir bey ya ağanın mevrus ve müşterayı(para ile satın alınmış) gavuru oluna. Hristiyan köylüler alelekser bir Kürd beğinin ağanın malı yani Hristiyanı olur. Ağa bey kazandığını alır fakat her hale karşı canını "ailesiyle beraber" muhafaza eder. Hatta bu himaye bahşında biraz da ileri varırlar ki çok vakit bir bey ya ağa gavurunu muhafaza uğrunda nefsinin, aşiretini dahi feda eder.

Bu namus merdaneleri iktizasıdır. Bu türlü Hristiyanlar efendisinin nüfuz ve kuvvetine tabi olarak halk ve emsali arasında o nisbette nafiz ve muhterem geçinir. Ancak ağaya kendi gavurunu her vakit satmak hakkını muhafaza eder. Beş bin, on bin kuruş bedel mukabili bir Hristiyan ailesinin satıldığı çok vaki olur imiş.

Hala Bedirhanların²⁶ gavurları -Siird'de Abuşyanlar²⁷ demekle marufdur- vaktiyle efendileri gibi nüfuzlu ve sayelerinde zengin oldukları halde muhtaç ve perişan olmuşlardır.

Hristiyanlar -Müslümanlarla beraber yaşadıkları mahallerde- icra-yı ayin hususunda mahz olurlar. Bir haldeki bir papasın düçar hakaret olmaksızın sokakdan geçmesi kolay değildir. Hala hükümeti seniyemiz iki defa ferman-ı hümayun isdar eylediği halde yirmi senedir Keldanilerin kendi mahallelerinde küçük bir kilise inşa etmeleri müyesser olmamıştır.

Ulemanın birisiyle bu babda mübahase-i terennümiyede bulunduk nihayet bize dediki: "Mademki hükümet bizdedir mümkün değil yaptırmayacağız. Çünkü onlar da olsa tabiidir ki bize müsaade etmeyecekler." Bu babda ülema ve meşayih-i Ekrad avama hoş görünmek için devlete müşkülât çıkarmaktan fariğ(boş) olmazlar. Zatan halden anlamazlar da.

Aşayir efradı kasabalar ahalisinden daha bedbaht ve iki kat musibet içindedir. Şehirlerde yalnız memurlarımızın siyatına(kırbacına) katlanan ahali dışarılarda fazla olarak ağalarının beylerinin dahi taat ve teklifine boyun eğmeye mecbur yoksa madumdur(yok olmaya mecburdur).

İşbu aşayir efradının -meskun olsun olmasın- aşar ağnam gibi tekalifi emiriyeleri her sene evvela bir kere ağaları tarafından ahz ve cibayet olunur(vergiler tahsil olunur) sonra sıra hükümete gelir fakat bu halde ağalar yine memurlara iştirak ederek hazinenin hukukunu çalarlar. İşte ekseri bekaya(tahsil olunmayan gelir) denilen belaya hep böyle birkaç defalar tahsil gören vergilerin hayalidir ki bunlar devletin muvazene-i maliyesini teşkil ederler. Aşayir halkı hükümeti seniyeinin nüfuz ve himayesine nail olmadıkları cihetle ağalarının masarîf ruzmerrelerini(her günlük masraflarını) dahi ifaya mecbur

²⁶ Tanzimatın Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde de uygulanması ile birlikte gelenekleşmiş yapılarını koruyan Kürt beyleri ile hükümet karşı karşıya gelmiştir. Bunun en önemli örneği Cizre mütesellimi Bedirhan Bey (1803-1868) olmuştur. Bedirhan bey, 1845 Van İsyanı sırasında bölgedeki bir kısım Kürt beyleriyle ittifaklar kurarak isyan etmiştir. İsyanı bastırılmış, yakalanan Bedirhan Bey, Girit'e sürülmüştür. Bedirhaniler zikredilen Cizre/Botan'ın son beyi Emir Bedirhan'ın soyundan gelenlerdir. (Cabir Doğan, "Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat'ın Diyarbakır ve çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2010/2, 12, s. 25-32; Hatip Yıldız, *Bedirhan Bey Vakası (1842-1848)*, Atatürk Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000).

²⁷ Abuşyanların Bedirhanlara hizmet eden Hristiyanlar olduğu anlaşılmaktadır.

tutuluyorlar ağaların konup göçmek misafirlerini yedirüp içirmek yahud hükümetten bunları saklayub muhafaza etmek masarifi olarak daimü'l ceryan bir nev' vergüleri daha vardır ki bunlar da vakt ve zamanıyla çobandan yün yapağıdan hasılatın sülüs miktarı cibayet olunarak tesviye olunur. Zatan güzel hayvanlar kıymetli mallar daima ağanın hakpayına maruzdur. Yoksa zeval muhakkaktır.

"Bey demek bir kıtanın hükümdarı ağa dahi tarafından mensub memurların bendeganı demektir." Vergü temettü vaktiyle pek nisbetsiz tarh edilmiş olduğundan bir kısım halkın hicret ve felaketini memleketin harap ve hali kalmasını icab eylemiştir. Evvela emlak ve arazi vergüleri hin tevzide(dağıtma anında) ifrat ve tefrit seyyie uğrayarak daima zuafayı(zayıfları) ezmiştir.

Yirmi otuz bin kuruş kıymetli emlak ve arazi (müteneffizanın olmakla) üç-beş yüz yahud beşbin kuruşluk bir hane ve tarla dahi sekiz yüz bin kuruşluk vergilere tabi tutulmuştur. Çok oluyor ki hali kalan bir köyün harap olmuş bir mülk ve hanenin vergileri bilâ-cevap komşulara tahmil(yüklenir) ve tahsil olunur. Bunlar tahammül olunamaz dereceyi buldukça zavallı fukara halası ve firara şitaban olarak ve emlak ve arazilerini terk ederek çoluk çocuk hicrete başlar ki bugün -bizim bildiğimiz Siird livasında-gerek bu yüzden gerek aşiret beylerinin tasallut ve garatları yüzünden İslam Hristiyan altmış bu kadar karye halkı dağılıp arazi ve emlakları berü payan hale geçmiş ve maatteessüf vergileri hala o köyler namına ibka veyahut komşularına icra oluna gelmiştir. Bu babda esas idare hepsinin sabıka varidat muvazenesi -devletin ta'dilat kanunlarına rağmen- muhafaza gayretiyle istifade ve memduhiyyet tarikidir. Temettü bahsine gelince bu da vergiler derecesinde yolsuz gitmekle beraber bilhassa kurra halkını zirai ezmişler temettü aşar ve ağnam gibi rüsumun taalluk edemeyeceği ticaretlere aid olmak lazım gelir ki Kürdistan'da ve bildiğimiz sair memalik-i mahrusede öyle ticaretle münasebeti olmayan köylülere hatta rençberlere bile emlak ve arazi vergileri heder ve bazen daha ziyade temettü tarh ve tahmil olunmuştur. Daima devleti şaşıratan bakayanın bir menbaı da işbu yolsuz vergi ve temettü dahiyesidir. Gerek bu yolsuz tevziler gerek ağalar beyler namına yapılan mükerrer tahsil ve cibayetler devletin maliyesini yanlış hesaplara sevk etmiştir. Siird'de bulunduğumuz zamanlar mertebât-ı umumiye-i livanın aslını tahsilini muvazene eyledik. Otuz iki yük emval-ı umumiyeden nihayet -her sene nüzulle maile olarak- on sekiz yük kadar tahsilat olabildiğini gördük buna mukabil varid olan havalat ise hemen altmış yüke karib olmakla icab maslahat veya şayan hayret sorulduğunu düşündük. Bereket versin ki seneden seneye taşıp giden bakiye-i havalat senesi emvaline hasr edilerek mazinin hale taalluku kesilmiş ve bu vecihle iyi kötü devam eden bir muvazene-i maliye dahi firarını muhafaza etmekte bulunmuştur.

Lahika- İdare-i hazıra menabiini taharri ederken oralarda dolaşan papaslarla bazı ağavatın hal ve şanlarından bahs etmeyi faideli hayas eyledim.

Buralarda gizliden gizliye işler ve gündün güne temekkün ve tevsi eyler(yer tutar ve genişler) iki dâhiye vardır ki bilahere idare-i şuun(söz) devlete veyahut şekl hükümete taallukları mahsus olmakla acizane arz ve izbar olunur. Birincisi ecnebi Cizvit papaslarıdır bunlar -Merkezi Musul'da olmak üzere- Diyarbekir, Bitlis, Hakkari, Van vilayat ve kıtalarından alelumum köylü cahil Hristiyanlarla bazı Müslüman üzerinde icra-yı tesir etmektedirler. Bu papaslar mezkur vilayatın hemen her kaza ve kasabasına intişar ederek her yerde birer ikişer bulunmaktadır. Bu papaslar Avrupa'dan kendilerini tard ve ihraç eyleyen ecnebi konsolosların himaye-i mahsusalarına ve bilir bilinmezi de bazı Osmanlı memurlarımızın -tavsiye ve hediyelerle- teveccüh ve mahremiyetlerine muvaffakiyetle mazhar muavenet olurlar. Bu papaslar şu muvaffakiyetlerinden bilistifade "Bizim hükümetde nüfuz ve itibarımız vardır sizi himaye ederiz vergiden kurtarırız" vadilerinde dolaşarak vakit vakit zavallı köylüleri Katolik olmaya sevk ederler. Bu hal bir takım yerli Hristiyanlara kata tesir ediyor. Galiba beş sene kadar evvel

Papayı ziyaret eyleyen Katolik Patriği Azaryan Efendi²⁸ Papa tarafından Şark Hristiyanlarına “Kondak” tabir olunur mukaddes vesaya ve beyannameyi hasıl olarak avdet eylemiş buralarca intişar eyleyen mealine göre “Şark Hristiyanları Roma Kilisesi’ne itikad eyledikleri halde Papalığın nüfuzu berekatıyla maddi manevi hürriyetleri iade ve kendileri himaye kılınacağı” seraheten va’d olunmuş bunun böylece kıraeti hükümetin gafletine atf olunarak kiliselerde heyecanı mucib olmuştur.

Duyunu Umumiye Meclis-i İdare Azası “Halairis”²⁹ olub Cizvit Dominikin Şirketi’nin müessir azalarından bulunan Mösyö “Birje” nin buralardaki papaslarla o yolda açık ve şifreli muhaberesi eksik olmamakda ve hükümetçe küşad olunan bazı posta evrakında papaslara müsaid büyücek Duyun-u Umumiye memurları tavsiye edilmekte olunduğu görülmüştür.

Bu papaslar hükümetin gaflet ve muavenetiyle senede birkaç defa duha(araziye) çıkararak efkar satarlar. Musul’da serbest matbaaları ve heman bila kayd ve şart sıbyan ve ünas mektepleri vardır. İslam kızlarının terbiye-i ecanibe bırakılması efkar-ı İslamı dağdar edeceği gibi Süryani, Keldani ve Ermeni çocuklarının dahi efkar ecanibe terk olunması hükümetin kayıtsızlığına haml olunmaktadır. Ahvali mezkurenin cereyan etmekte olduğu mahal ve mevakile ahalinin vahşet ve cehaletleri icabının makasid mezkureyi himaye etmeleri memurlarımızın vufuksuz ve acizane bulunmaları erbab-ı hamiyete Cebel-i Lübnan’ın mevki ve tarihini ihtar eylemekdedir.

Diğer taraftan bu papaslar arasına keşt ve güzarlارında ağavata dahi uğrayarak hediyeler takdim ederler ki bahsimizin ikincisi dahi bunlara müteallik olacaktır.

Siird Livası’nın şark tarafında vaki olup vaktiyle Bedirhanların çolangaş şekavetleri bulunan “Bohtan” kıtasında hal ve mevkiden bila-istifade yine Bedirhanlar gibi zuhur etmeye çalışır ağadan eksik olmuyor bunlar da garet ve çapul fikrini muhafaza etmek üzere sa’bü’l-menal(zor yetişilir) mevakie sokulmuş olmağla beraber içlerinde okur yazar ve daha garibi devlet-i aliyemizin tarihini ve keyfiyet zuhurunu tedkik eyler ukala da bulunmaktadır.

Bunlardan Ağa-yı Hur diye meşhur olan Mehmet Ağa ve Betvan ağası Mehmed Misto ve Cizreli Misto Paşa melce eşkiya olmak üzere mühimlerinden ad olunabilir.

Bunlardan iki Mistolar daima murakebe ve muharebe üzere bulduklarından “Aruva” kazası Dirigöl Nahiyesi³⁰ hasılı yayla girizgahları boyunda hala yetmiş-seksen kadar kurra harab ve ahaliden hali bulunmaktadır. Ağayı Hur bunların okur-yazar ukalasından bulunmakla “Devlet-i Aliye dahi bizim gibi aşiret ağalığından zuhur etmiştir” fikrini ara sıra sarf etmekten fariğ olamaz. Bunların etrafında garat ve çapul etmek üzere mahsus eşkiyaları vardır ki gasb ve sirkat eyledikleri(çaldıkları) eşya ve hayvanatı ağanın merkezine götürüp teslim ederler ve cümlesi bir nev’ taksime tabi olurlar. Bunlar gerek böyle şekavetlerden ve gerek sair ahali ve hükümetden cebr ve cibayet edegeldikleri emval sayesinde zengin olduklarından hayli esliha-i cedideye dahi malik olmuşlardır.

²⁸Azaryan Efendi, Musul’daki Süryani Katoliklerin Patriğidir. Süryaniler Mezopotamyalı Sami kökenli bir etnik gruptur. Nasturi olup sonrasında misyonerlik faaliyetleriyle Katolikliği benimseyerek Roma Kilisesi’ne bağlanmışlardır.

²⁹Duyun-u Umumiye(Duyun-u Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi) 1881-1939 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun iç ve dış borçlarını denetleyen kurumdur. Kurulduğu yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik ve mali yaşamı üzerinde etkili bir rol oynamıştır. Halairis’in bölgedeki Duyun-u Umumiye Meclisi İdare üyesi olduğu ve memuriyetinden öte Cizvit papaslarıyla yakın münasebet geliştirdiği anlaşılmaktadır.

³⁰Dirigöl Nahiyesi Siirt Sancağı Eruh Kazası’na bağlı bir nahiyedir. 1310(1892) tarihli Bitlis Vilayet Salnamesine göre ahali İslam ve Keldanilerden ibarettir. Kazada iki aşiret vardır (1310 Bitlis Vilayet Salnamesi, Bitlis Vilayet Matbaası, 1310, s. 250).

Ağa-yı Hur Şırnak merkezinde otuz-kırk odayı şamil kargir bir hane yahud kale inşa etmiştir ki buraya varid olacak hükümet memurlarını “kaimakamlar-mutasarrıfları” kolay kolay huzuruna kabul etmez veyahut bir iki gün sonra birkaç dakikalık bir kabule müsaade eder sonra gaib olurmuş. Ağayı Hur’un daire-i nüfuzu kısmen Siird Livası’nda ise de ekseri Hakkari, Van cihetlerinde olmak üzere üçyüz kadar kurrayı şamil olmaktadır.

Bazı efkara göre bunlar üzerinde Hükümet-i seniyyemizin tesisi veya temin-i nüfuzuyla men şekavet ve tasallutları bir tarikin vücuduna vabestedir.

Bu tarik Van, Hakkari, Bitlis Vilayetleri’nin temin rahat ve asayişi ve Diyarbekir Musul Vilayetleriyle beraber cümlesinin tevsi-i ticaretleri nokta-i nazarından pek mühim olacaktır.

Diyorlar ki bu tarik Bohtan Nehri’nin Dicle’ye karib bir noktasından bedae ile Bohtan kıtasına duhul ederek ve Dirgöl, Şırnak Nahiyelerinden geçerek Hakkari, Van vilayetlerine müntehi olacak(tamamlanacak) ve münasip mevkiileri bittabi derbentlerle teyit kılınacaktır. Bazı yerlerce böyle yolların küşadı mühim olsa gerekdir. Mütalaa Kürdistan’da hukuk ve vezaif müsavat üzere tayin olunarak genç memurlara tevdi olunmalı ve bunlara iki kat maaş verilmelidir.

Ahali mekatib ve maarife de teşrik olunarak hükümetin mezheb ve lisan-ı resmisi teyid edilmeli ve hükümetin ruhsatı mahsusası olmadıkça meşayih ve ruhbanın irşad ve cevelanları men’ olunmalıdır.

7 Eylül 311(19 Eylül 1895)³¹

3. NETİCE-DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da fethettiği toprakları yörenin nüfuz sahibi Kürt feodallarına irsî yönetimle bırakmıştır. Ancak 18. Yüzyılın başlarından itibaren devletin güç kaybetmesiyle birlikte bu feodallar Osmanlı yönetimiyle bağlarını kesmeye başlamışlardır.

Sultan II. Mahmud’la başlayan ve Tanzimatla devam eden süreçte, ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi, Kürt feodalların yönetiminde bulunan toprakların da merkezi otoriteye bağlanması için sıkı bir çalışma başlatılmış ve önemli başarılar da elde edilmiştir. Tanzimat’ın bu bölgede de hayata geçirilmesi için gerekli çalışmalara başlanmıştır. Ancak vergi vermek ve yıllarca nizamiye ordusunda görev yapmak bölge halkının hiçte alışık olmadıkları şeylerdi. Bölge yönetimine radikal bir biçimde müdahale etmeye başlanmasıyla eskisinden çok farklı özelliklere sahip isyanlar ve savaşlarla dolu yeni bir dönem açıldı. Bedirhan, İzzeddin Şir, Şeyh Ubeydullah isyanları tezahür etti.

II. Abdülhamid döneminde ülkenin problemlerine çözümler üretmek için layiha geleneği başlatılmıştı. Nitekim devlet görevlilerinin ülke meseleleri ile ilgili olarak hazırlayıp, tespit ve çözümler ifade ettikleri layihalara bu dönemde sıkça rastlanmaktadır.

İlgili layihadan anlaşıldığına göre Osmanlı hükümeti bölge ahaliyle rabitayı sağlayamamıştır. Gönderilen memurlar ahaliye yabancı gözüyle bakmaktadır. Memurlar çapul hevesindedir, çeşitli ithamlarla paralar toplamaktadırlar. Bu durum, Ermeniler arasında gezmekte olan fesat erkanına fırsatlar vermekte ve bunları Avrupa ve Amerika’daki hamilerine ihbar etmektedirler. Cizvit papazları da dindaşları müteessir oldukça vukuatları dışarıya mezalim şeklinde ihbar etmektedirler. Şafii ve

³¹ BOA. Y.EE., 00131/32

mutaassıp olan bölge halkı Hanifilere dahi nefret ve tereddütle bakmaktadır. Ülema ve Kürt şeyhleri bu ayrılığı muhafaza ederek menfaat teminine çalışmaktadır. Hükümetin meşruiyetini tartışmakta halkı hükümetten nefrete ve himayelerinde yaşadıkları ağalara bağlamaya çalışmaktadırlar.

Bölge Hristiyanları bedbaht adamlardır. Şafiler nazarında Hristiyanlara koruma olmadığından mal ve canlarının helal olduğu inancı hakimdir. Ağa ve beylerin malıdır, alınır, satılırlar. Müslümanlarla beraber yaşadıkları bölgelerde kötü muamelelere maruz kalırlar. Dini özgürlükleri sınırlıdır.

Aşiret fertleri kasaba ahalisinden daha kötü durumdadır. Ağa-beylerin baskısı altındadırlar. Kendilerinden birkaç defa vergi tahsil edilir ve ağaların masraflarını da karşılamak zorundadırlar. Vergi maddesi halkın göç etmesine, memleketin harab ve boş kalmasına neden olmuştur.

Cizvit papazları merkezi Musul'da olmak üzere Diyarbekir, Bitlis, Hakkari, Van vilayet ve kıtalarında köylü cahil Hristiyanlarla bazı Müslümanlar üzerinde tesirlidir. Zikredilen vilayetlerin hemen her kaza ve kasabasına yayılmışlardır. Bunlar ecnebi konsolosların özel himaye ve bazı Osmanlı memurlarının yardımına da mazhar olurlar. Bundan istifadeyle vaatlerle köylüleri Katolik olmaya sevk ederler. Duyunu Umumiye memurları da buradaki papazlarla irtibat halindedir. Papazlar hükümetin gafletinden istifade ile araziye çıkarak fikirlerini yayarlar. Musul'da serbest matbaaları, sıbyan ve kız mektepleri vardır. İslam kızlarının yabancı terbiyesine bırakılması İslam efkarını üzecektir. Süryani, Keldani ve Ermeni çocuklarının dahi yabancı efkarına terk olunması hükümetin kayıtsızlığına isnad edilmektedir.

Zikredilen ahvalin cereyan etmekte olduğu mahal, ahalinin vahşet ve cehaletleri, zikredilen maksadı himaye etmeleri ve memurların aciz bulunmaları Cebeli Lübnan'ın mevki ve tarihini hatırlatmaktadır.

Siird Livası'nın şark tarafında Bedirhanların eşkiyalık ettiği Bohtan kıtasında hal ve mevkiden istifade ederek Bedirhanlar gibi zuhur etmeye çalışır ağalar da eksik değildir. Bunlar da yağma ve çapul fikrini muhafaza etmektedirler. Bunların birbirleriyle rakabet ve muharebelerinden dolayı yetmiş-seksen kadar köy harab ve ahalden boş bulunmaktadır. Bunların etrafında yağma ve çapul etmek üzere özel eşkiyaları vardır ki gasp eyledikleri eşya ve hayvanları ağanın merkezine götürüp teslim ederler ve cümlesi bir çeşit taksime tabi olurlar. Bunlar gerek böyle eşkiyalıklardan ve gerek sair ahali ve hükümetten tahsil edegeldikleri mallar sayesinde zengin olduklarından hayli yeni silaha dahi sahip olmuşlardır.

Bunlardan Şırnak merkezinde mukim Hur Ağa otuz-kırk odayı içeren kargir bir ev yahut kale inşa etmiştir ki buraya gelecek hükümet memurlarını "kaymakam-mutasarrıfları" kolay kolay huzuruna kabul etmez veyahut bir iki gün sonra birkaç dakikalık bir kabule müsaade eder, sonra kayıp olurmuş. Hur Ağa'nın nüfuzu dairesi kısmen Siird Livası'nda ise de ekseri Hakkari ve Van cihetlerinde olmak üzere üç yüz kadar köyü kapsamaktadır.

Bazı fikirlere göre bunlar üzerinde hükümetin tesisi veya nüfuz teminiyle şekavetlerinin engellenmesi bir yol yapılmasına bağlıdır. Bu yol, Van, Hakkari ve Bitlis vilayetlerinin rahat etmesi ve asayışı ile Diyarbekir ve Musul Vilayetleriyle beraber cümlesinin ticaretlerinin gelişmesi noktasında pek mühim olacaktır. Bu yol, Bohtan Nehri'nin Dicle'ye yakın bir noktasından başlayarak Bohtan kıtasının içinden Dirgöl, Şırnak Nahiyelerinden geçerek Hakkari ve Van vilayetlerine uzanmalı ve münasip mevkilerde derbentlerle desteklenmelidir. Bazı yerlerde böyle yolların yapılması mühim olup gereklidir

Bölgede hakkaniyete ve eşitliğe göre tayin olunacak genç memurlara vazifeler verilmeli ve bunlara iki kat maaş tahsis edilmelidir.. Ahali maarife ve mekteplere de ortak olunarak hükümetin mezhep ve resmi lisanı teyid edilmeli ve hükümetin özel ruhsatı olmadıkça meşayih ve ruhbanın irşad gezmeleri men olmalıdır.

Sonuç olarak ilgili layihadan da anlaşılacağı üzere XIX. Yüzyılın sonu itibariyle isyanları bastıran ve bölgeye hakim olan Osmanlı yönetimi, bölgenin yeniden teşkilatlandırılarak huzur ve güvenliğinin sağlanmasında aynı ölçüde başarılı olamamıştır. Eyalet şeklinde teşkilatlandırılan bölgeye vali ve kaymakam gibi yöneticiler atansa da bunlar belli ölçüde etkili olmuş, çoğunlukla beceriksizce ve su-i niyetle hareket etmişlerdir. Kırsal kesimin yönetimi ise bölgenin nüfuz sahibi ağalarının insafına terk edilmiştir.

Nitekim ilerleyen dönem içerisinde de Osmanlı hükümeti bölgeye tam anlamıyla nüfuz edememiş, bölge Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar aşiret reisleriyle bir takım din adamlarının elinde kalmıştır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- BOA, Y.EE., Nr. 14-117-126-7
- BOA, İrade-i Mesail-i Muhimme, "Ekrad ve Aşayire Dair", *Mazbata*, 1998.
- BOA, Y.EE., 00131/32.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir 1-12*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Averyanof, Pavel, *Ondokuzuncu Asırda Rusya-Türkiye-İran Muharebeleri*, Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi, Mülazım Adil Efendi, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926.
- Bayrak, Mehmet, *Kürtler ve Mücadeleleri*, Öz-ge Yayınevi, Ankara 1993.
- Bitlis Vilayet Salnamesi 1310*, Bitlis Vilayet Matbaası, 1310.
- Bruinessen, Martin van, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- Bruinessen, Martin van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Celil, Celile, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, Çev. Mehmet Demir, Öz-ge Yayınevi, Ankara 1992.
- Celil, Celile, *Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Peri Yayınları, İstanbul 1998.
- Çay, Haluk, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, Ankara 1996.
- Doğan, Cabir, "Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat'ın Diyarbakır ve çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/12, 2010, s. 25-32.
- Erer, Tekin, *Kürtçülük Meselesi*, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1990.
- Göktaş, Hıdır, *Kürtler I, İsyân-Tenkil*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Gürsel, İbrahim Etem, *Kürtçülük Gerçeği*, Kömen Yayınları, Ankara 1977.
- Hakan, Sinan, *Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Halfin, *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul 1992.
- Hetmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.
- Jwaideh, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Kodaman, Bayram, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 25, Mart 1987, s. 31-37.
- Kurubaş, Erol, *Başlangıcından 1960'a Değın, Kürt Sorununun Uluslar Arası Boyutu*, Ümit Yayıncılık, İstanbul 1977.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Layiha", *DİA*, 27, İstanbul 2003, s. 116-117.
- Lütfi Paşa, *Tarih-i Lütfi*, nşr. Abdurrahman Şeref, VIII, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1327.
- Minorski, *Kürtler*, Komal Basım yayım Dağıtım, İstanbul 1977.

- Ögün, Tuncay, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.
- Parlar, Suat, *Türkler ve Kürtler, Ortadođu'da İktidar ve İsyân Gelenekleri*, Bağdat Yayınları, İstanbul 2005.
- Yıldız, Hatip, *Bedirhan Bey Vakası(1842-1848)*, Atatürk Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000.

EXTENDED SUMMAT-RY

During the reign of Abdul Hamid II, the tradition of pleading has been started to evaluate the problems of the country. The pleading that underlines the topic of this paper has been offered by Ahmed Fazıl Efendi who was the old surrogate of the Siird province and offered directly to Anatolian Inspector Şakir Paşa about the state of Eastern and the Southeastern Anatolia on September 7, 1311 (September 19, 1895).

The findings on corresponding pleading shows that the Ottoman Empire could not set the order with the local community. The government officials alienated themselves from the local community and they were trying to get a penny out of everything. This enabled malicious thoughts to arise between the locals. Shafii and bigoted people of the community started to doubt the local Christians and even Hanafis while hating on them. Ulema and Kurdish sheiks were trying to maintain this dissent for their own interests. While arguing and questioning the constitutional monarchy of the government, they were manipulating locals to hate the government and they were trying to gain them over for the landowners.

Members of the clan were in a far worse condition the locals. They were under the oppression of the landowners and landlords. Jesuit priests who were spread all over the Anatolia were effective on ignorant Christians and some Muslims.

Territorial landowners were looking for pillage and riches. They were competing and fighting with each other because of these many villages were empty and desolate. There were also bandits working for these landowners. One of them was Hur Aga, a bandit from Şırnak province who was rebelling against the authority of the government. He was ruling 300 villages in the quarters of Siird, Hakkari and Van.

It was important to maintain roads and establish law and order in the region to prevent brigandage.

Young officials must appointed to the region and they must be paid twice while preserving the equity and equality. Local community must involve in the education and schools. Official religion and the language of the government must set and the missionary acts of sheiks and clergy without a permission must be prohibited.

In this paper, corresponding pleading is narrated and analyzed. The pleading indicates that the Ottoman government was not successful in terms of organizing the area, establishing law and order and influencing the region.

